

Т.В. Федотова

РОЗВИТОК МОТИВІВ НАВЧАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

У статті розглядається проблема становлення професійної ідентичності майбутніх вчителів початкових класів в рамках розвитку мотивів навчально-професійної діяльності. В ході констатуючого експерименту переконливо показана необхідність цілеспрямованої роботи з розвитку мотивації навчально-професійної діяльності.

Ключові слова: *майбутні вчителі початкових класів, навчально-професійна мотивація, професійна ідентичність, структура мотивації, особистісно-професійне-становлення, базові потреби, актуальні потреби.*

На сучасному етапі зростаючий інтерес до вищої освіти серед молоді має прагматичну основу і не завжди може повною мірою сприяти формуванню навчально-професійної мотивації і професійної ідентичності майбутніх фахівців. Розвиток ідентичності майбутнього фахівця неможливо розглядати поза суспільного контексту, макро-і мікросоціальної ситуації розвитку. Диплом про вищу освіту для студентів набуває все більшу цінність, а цінність знання падає. Констатується слабка вираженість навчально-професійної мотивації студентів, зниження орієнтації на професійно-педагогічну діяльність.

В єдиному процесі соціалізації-індивідуалізації може проявитися нездатність майбутнього педагога інтегруватися в нову соціокультурну ситуацію, відбутися психологічна деформація особистості у відносинах до оточуючих і до себе - це загострює проблему мотивації.

Значна кількість досліджень, в тому числі і дисертаційних, звернуто в останні роки до даної проблематики. Теоретико-методологічну основу цих досліджень складають класичні праці вітчизняних і зарубіжних психологів з психології мотивації. Новий імпульс ці дослідження отримали в зв'язку з розробкою в сучасній психологічній науці категорії ціннісно-сислової складової мотиваційної сфери особистості в цілому і мотивації навчання зокрема.

Була проведена велика дослідницька робота в галузі різних дидактичних методів і засобів підвищення ефективності учбово-професійної мотивації в процесі навчання у виші: методи активного навчання (дискусія, ігрове моделювання), інтерактивне навчання, проблемне навчання, індивідуалізовані програми навчання.

Мета дослідження: виявити особливості розвитку навчально-професійної мотивації майбутніх вчителів початкових класів в період навчання у вузі.

Об'єкт дослідження: студенти 1,3,5 курсів денної форми навчання, які навчаються за спеціальністю "Початкова освіта".

Предмет дослідження: процес і умови розвитку навчально-професійної мотивації майбутніх вчителів початкових класів на різних курсах навчання.

Завдання нашого дослідження: а) вивчити особливості та чинники розвитку мотивів навчально-професійної діяльності майбутніх вчителів початкових класів; б) виміряти як усвідомлене, так і неусвідомлюване ставлення майбутніх фахівців до навчально-професійної діяльності, до себе, інших людей.

Дослідження, яке провела Н.А. Бакшаєва, показали: 1) поняття "мотив" є основним у дослідженнях мотиваційної сфери суб'єкта, які проводяться з різних теоретичних позицій, 2) базові поняття "мотив" і "мотивація" використовуються в різних сенсах; проблема мотивації не має однозначного рішення; 3) поняття "мотив" служить своєрідним теоретичним містком, що поєднує різні дослідження мотиваційної сфери; 4) думки авторів у визначенні мотиву розходяться: цим терміном позначають інстинктивні імпульси, потреби, біологічні потяги, переживання емоцій, інтереси, бажання, життєві цілі та ідеали і т.п., які отримали в літературі назву мотиваційних змінних або компонентів; 5) компоненти мотиваційної сфери виступають суб'єктивними формами існування як один одного, так і власне мотиву, досить тісно взаємоумовленими в своїх проявах і розвитку в діяльності; 6) мотиваційна сфера розглядається як багатокомпонентне, багаторівневе, ієрархізоване динамічне утворення; 7) виділено різні функції мотивів діяльності: структуруюча, змістотворна, спонукальна, спрямовуюча, організуюча, орієнтовна, енергетична, регуляторна, цілеутворююча, когнітивна, селективна, цілемоделююча та ін.; 8) різноманітні мотиваційні характеристики об'єднуються в дві основні групи: змістовну і динамічну; 9) мотиваційна сфера як психологічне утворення проявляється в постійному русі, розвитку [1, с. 136].

Мотиваційна сфера особистості студента ВНЗ являє собою складне структурне цілісне утворення, яке визначається системою змістотворних, діяльнісних, комунікативних та емоційно-чуттєвих психологічних умов і засобів у процесі професійного становлення.

Якісні особливості розвитку мотиваційної сфери особистості залежать від особистісних компонентів (ідентифікації образу «Я», образу майбутньої професійної діяльності, самооцінки та рефлексії) як факторів професійного самовизначення студентів.

Мотиваційна сфера майбутніх фахівців може бути представлена, як трирівневе утворення, яке включає загальноосвітні, навчально-професійні та умовно-особистісні мотиви.

Загальноосвітні мотиви є найменш стійким компонентом всієї мотиваційної сфери; навчально-професійні мотиви, будучи більш динамічними, пов'язані з типом навчального закладу і спеціальністю; умовно-особистісні мотиви мають найбільш стійку специфіку.

В процесі навчання у вузі, яке передбачає наявність проблемних ситуацій, що вимагають від студента для свого вирішення продуктивного мислення, обміну результатами праці, узгодження інтересів, взаємодії і спілкування, пізнавальні мотиви ведуть до появи професійних мотивів. Причому єдність названих мотивів поступово забезпечує перебудову мотиваційної сфери таким чином, що надає стійкість позитивним мотиваційним станам. Отримані дані

вказують на те, що формування і розвиток індивідуальності студента повинно бути направлено на перебудову мотиваційної сфери з тим, щоб в ній утворився провідний мотиваційний комплекс, який об'єднує найбільш значущі для навчальної діяльності студента мотиви досягнення, пізнавальні, професійні.

Процес навчання в вузі надає можливості для розвитку професійної ідентичності студента, тобто розвитку тих психічних властивостей і якостей, які виявляються об'єктами соціальних впливів у даних умовах. До останніх відносять в першу чергу навчально-професійну діяльність студента: здатність цілепокладання, мотивація навчання, досягнення, афіліації та інші мотивації, пізнавальні здібності, володіння прийомами і способами вирішення навчальних і психолого-педагогічних (професійних) завдань. Разом з цим під впливом оточуючих можуть розвиватися і інші професійно і життєво важливі психічні процеси (рефлексія, самосвідомість, самооцінка та ін.).

Поділяючи принцип не адитивності незвідності психічних утворень до механічної суми складових, Петренко В.Ф. вважає правомірним виділення їх семантичних компонентів, розуміючи їх не як функціонально чи генетично первинні елементи, які мають самостійний морфологічний статус, а як рухомі функціональні утворення, що виникають і існують усередині цілісної системи значень, перцептивного або розумового образу і зумовлені цією системою. У такому трактуванні семантичних компонентів можна побачити принципову відмінність лінгвістичних, психологічних і психолінгвістичних підходів до дослідження генезису і функціонування знань [2, с. 68].

Методи експериментальної психосемантики призначені для вимірювання суб'єктивних значень різних об'єктів для людини. Найбільш поширеними психосемантичними методами є семантичний диференціал Ч. Осгуда і репертуарні решітки Дж. Келлі.

Соломінін І.Л. були розроблені модифіковані методи семантичного диференціала і репертуарних решіток для виявлення змісту мотивів різних видів діяльності та потреб, які виникають у різних ситуаціях [3, с. 57]. Для вирішення завдання виявлення змісту мотивації і відносин в системі шкільної освіти більш адекватною виявилася розроблена автором методика колірних метафор [4, с. 112].

Методика являє собою модифікований варіант колірного тесту відносин Еткінда О.М. і характеризується рядом відмінних особливостей. По-перше, в методиці колірних метафор позначення різних понять одним кольором є непрямым показником їх суб'єктивного схожості. По-друге, дана методика не спирається на стандартний психологічний сенс кольорів. По-третє, методика колірних метафор може використовуватися не тільки для виявлення відносин до різних людей, але і для визначення мотивів різних видів діяльності. Нарешті, обстеження за методикою колірних метафор може проводитися як в індивідуальній, так і в груповій формі за допомогою спеціальних бланків [6, с. 110].

Аналіз результатів методики колірних метафор заснований на наступних положеннях. Мотивація являє собою систему мотивів різних видів діяльності. Мотиви – це усвідомлювані або неусвідомлювані переживання, які обумовлені

потребами і спонукають до діяльності, спрямованої на їх задоволення. У свою чергу, потреби представляють собою стан залежності від умов, необхідних для існування і розвитку індивіда та особистості. Адекватною мірою інтенсивності потреб є частота актуалізації цих потреб в різних ситуаціях. Мотиви особистості являють собою функцію двох змінних. З одного боку, вони обумовлені стійкими особливостями особистості, пов'язаними з потребами, з іншого - вони залежать від змісту ситуацій, в яких виявляються ці потреби. Тому в процесі психосемантичної діагностики мотивації важливо розрізнити базові та актуальні потреби. В якості базових потреб ми будемо розглядати стійкі потреби, які є суттєвою характеристикою людини, визначаються його особистістю і слабо залежать від зовнішніх обставин, в яких людина може перебувати. Базові потреби визначають зміст інтересів і захоплень людини, її прагнення і загальну спрямованість особистості, те, що є найбільш важливим у житті людини. Відсутність базових потреб може вказувати на втрату інтересів, байдужість і пригнічений стан людини. Задоволення базових потреб є умовою емоційного благополуччя людини. Їх незадоволення в сьогоденні і відсутність очікувань на задоволення їх хоча б у майбутньому може приводити до стану підвищеної емоційної напруженості, неспокою, нестабільного поведінки і прагненню компенсувати їх. Актуальними потребами ми будемо вважати ситуаційно обумовлені потреби, які виникли під впливом зовнішніх обставин. Актуальні потреби є менш стабільними, ніж базові, і можуть доповнювати їх. При незадоволених базових потребах актуальні потреби є формою їх компенсації. Актуальні потреби визначають, ніж стурбований чоловік в даний момент, що він змушений робити.

Будь-яка діяльність людини характеризується наявністю декількох спонукаючих мотивів, обумовлених відповідними потребами і організованих у певну ієрархічну структуру.

Мотиваційна сфера особистості охоплює феномени потреб, спонукань, схильностей, інтересів, цінностей, установок, позицій.

Аналізуючи, які поняття потрапляють в одну групу, тобто, позначені одним і тим же кольором, ми можемо дізнатися, з якими потребами пов'язаний цікавий для нас вид діяльності, або якими емоційними переживаннями супроводжуються різні заняття, люди і події [5, с. 159].

Базою для експериментальної роботи був обраний Старобільський факультет Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, зокрема студенти 1,3,5 курсів спеціальності "Початкова освіта". У дослідженні взяли участь 90 осіб. Вибір перерахованих курсів обумовлений тим, що, на наш погляд, саме на цих етапах вузівського навчання можуть бути зафіксовані суттєві зміни як психолого-педагогічних характеристик студентів, так і їх навчально-професійної мотивації.

При аналізі результатів методики колірних метафор ми отримали наступні показники. Базові потреби визначають зміст прагнень, захоплень та інтересів, вони обумовлені стійкими характеристиками особистості і тому зміна їх відбувається відносно рідко. Задоволення даного виду потреб є необхідною умовою емоційного благополуччя.

Проблеми загальної та педагогічної психології, т. XIV, ч.6

Показники	1 курс	3 курс	5 курс
Склад базових потреб	Яким я хочу бути, моє сьогоднішнє, сім'я, інформація, моя професія, любов, моє майбутнє, школа, діти, спілкування, успіх, творчість, цікаве заняття, мої обов'язки.	Успіх, знання, радість, навчання, майбутнє, свобода, мої захоплення, спілкування, фінанси, професія, творчість, діти, цікаве завдання, яким я хочу бути, школа, одногрупники, наука.	Успіх, радість, який я насправді, чоловік, моє справжнє, моє майбутнє, сім'я, зміни, мої захоплення, діти, творчість, матер. благополуч., кар'єра, професія, наука, знання, освіта, домашнє господарство.
Ступінь задоволення базових потреб	Люди, спілкування, знання, навчання, освіта, радість, мої обов'язки, мої захоплення, викладачі.	Навчання, друзі, зміни, творчість, кар'єра, успіх, спілкування, знання, освіта, інформація, батько, мати, радість, одногрупники, любов, професія, наука, ціка-ве завдання, робота, школа, кар'єра.	Спілкування, свобода, навчання, радість, люди, робота, природа, праця, освіта, сучасне мистецтво, друзі, інформація, школа, діти, творчість, матеріальне благополуч., моя професія, майбутнє.
Склад актуальних потреб	Зміни, праця, мої обов'язки, одногрупники, школа, який я насправді.	Спілкування, радість, сьогоднішнє, майбутнє, професія, навчання, друзі, школа, успіх, родина, любов, творчість, знання, обслуговування, обов'язки, заробіток, праця, освіта.	Наука, професія, управління, творчість, обов'язки, радість, спілкув., мої обов'язки, навчання, свобода, знання, люди, робота, освіта, конкурен., друзі, інформація, який я насправді, заробіток, зміни, фінанси, діти, начальник
Ставлення до сьогоднішнього, майбутнього і минулого.	Влада, природа, інформація, бізнес, конкуренція.	Який я насправді, любов, дитина, кар'єра, майбутнє, освіта, одногрупники, творчість, успіх, радість, діти, обов'язки, матеріальне благополуччя.	Свобода, спілкування, робота, природа, освіта, цікаве завдання, співробітники, кар'єра, знання, професія, діти, психологія, минуле.
Ставлення до себе та інших людей	Зміни, роздратування, друзі, мої захоплення, одногрупники, управління, конкуренція, наука, знання, радість, печаль, який я насправді.	Конкуренція, знання, навчання, конфлікти, обслуговування, інформація, влада, минуле.	Техніка, медицина, влада, реклама, обслуговування, управління, печаль, роздратування.
Ставлення до різних видів діяльності	Успіх, творчість, спілкуван., навчан., освіта, свобода, успіх, радість, медич. конкуренц., реклама, фінанси, неприємні, печаль, загроза, хвороба.	Техніка, конфлікт, загроза, конкуренція, люди, бізнес, влада.	Конкуренція, реклама, минуле, невдачі, влада, роздратування, техніка, медицина, реклама, хвороба.
Джерела стресу	Медицина, конкуренція, хвороба, загроза, страх, реклама, роздратування, любов.	Матеріальне благополуччя, невдача, загроза, конфлікти, хвороба, смуток, медицина, страх, начальник, реклама.	Роздратування, страх, техніка, загроза, медицина, хвороба, влада, конкуренція, печаль, неприємність, невдачі, конфлікти.
Витіснені предствлення і переживання	Невдача, хвороба, смуток, конфлікти, загроза, страх.	Невдача, роздратування, страх, хвороба.	Хвороба, загроза, невдача, хвороба.

На базові потреби вказують поняття, які студенти позначили або найпривабливішим кольором, або оцінюються тими ж кольорами, що і "моє захоплення" і "цікаве заняття". Студенти першого курсу стоять на порозі ототожнення себе з професією, яку вибрали, ставляться до неї позитивно і готові сприймати себе частиною загальної картини. Своє сьогодні і майбутнє пов'язують зі школою, дітьми, творчістю, цікавим заняттям, спілкуванням і успіхом. Переважають комунікативні мотиви. Базові потреби позначені тим же кольором, що і поняття "моє справжнє" і "моє майбутнє", тому можна вважати, що майбутні фахівці початкової школи в достатній мірі зможуть задовольнити, або сподіваються задовольнити ці потреби в майбутньому. Актуальні потреби збігаються з базовими, обумовлені, переважно, зовнішніми обставинами (одногрупники, обов'язки), мають тимчасовий характер легко можуть змінюватися при зміні ситуації. Своє "ідеальне я" першокурсники відзначили найпривабливішим кольором, а "реальне я" займає п'яту позицію. Це свідчить про помірну незадоволеність своєю особистістю, прагнення до самовдосконалення, але присутні переживання з приводу якихсь недоліків. Потрібно звернути увагу на те, що "одногрупників", "зміни", "управління" студенти сприймають з роздратуванням, сумом, вважаючи їх конкурентами. Це пов'язано з тим, що, на відміну від школи, у вузі вони навчаються за іншою системою (рейтинговою), занурюються в нову соціальну ситуацію розвитку і навчаються новому виду діяльності, але, в той же час, вказують на схожість емоційних переживань з "одногрупниками", ідентифікують себе з ними - це вказує на те, ким вони себе вважають, до якої групи людей вони належать. Студенти першого курсу бажають бути схожим на людей, які їх оточують (викладачів). Позитивно ставляться до навчально-професійного виду діяльності.

Базовими потребами студентів третього курсу є успіх у навчанні, отримання знань відносно своєї професії, радість від спілкування з дітьми, одногрупниками, викладачами, свободі, творчості, науці. Студенти пов'язують своє майбутнє, "ідеальне я" зі своєю професією. Вони з упевненістю дивляться в майбутнє, готові задовольняти базові потреби, впевнені в успішності своєї майбутньої кар'єри, в тому, що та, освіта, яку вони отримують, буде служити гідним фундаментом в реалізації себе як професіонала. Склад актуальних потреб практично збігається з базовими. Студенти випробували свої сили на практиках і вже замислюються про професійну діяльність, такий висновок ми робимо, тому, що простежується наступний ланцюжок слів "освіта-робота-свобода-заробіток". На відміну від першокурсників, студенти третього курсу вважають конфлікти, неприємності і конкуренцію, які були пов'язані з отриманням знань, відносяться до минулого. До теперішнього і майбутнього вони ставляться позитивно і вважають, що основні зміни в їх учбово-професійної діяльності вже відбулися. Відстань між "реальним я" і "ідеальним я" скоротилася - це говорить про те, що майбутні вчителі початкових класів прагнуть до самовдосконалення, стабільно формується професійна самооцінка, с зацікавленням відноситься до себе як до майбутнього фахівця, з радістю сприймає людей, які його оточують.

Студенти п'ятого курсу бачать себе в професії, вважають практично сформованими професіоналами, пов'язують своє майбутнє з дітьми, школою,

творчою реалізацією. Готові реалізувати свої знання, з радістю чекають змін, які повинні відбутися в найближчому майбутньому. З'являються нові базові потреби, пов'язані з чоловіком, сім'єю, матеріальним благополуччям, домашнім господарством. Сьогодні, майбутнє і минуле у п'ятикурсників пов'язане з позитивними емоційними переживаннями, заняттями, людьми і подіями. Асоціюються з різними етапами навчання у вузі і подальшому життєвому етапі майбутніх фахівців. Сьогодні та майбутнє забарвлюється досліджуваними найпривабливішим кольором, а минуле знаходиться на третій позиції. Негативно ставляться до видів діяльності, які пов'язані з медициною, рекламою, владою і управлінням. Студенти відносять "професію", "знання", "освіту", "мої захоплення", "цікаве заняття" до найприємнішим кольорів, тобто ідентифікують майбутню професію і захоплення, однаково ставляться до них, захоплюються тим, чим займаються. "Реальне я" і "ідеальна я" ідентичні, позначені одним кольором - це свідчить про високу самооцінку. Подібну ідентичність можна розглядати двоєю: студенти повні знань і сил, готові приступити до нового виду діяльності з одного боку, з іншого - відчують повну задоволеність собою, відсутні потреби в подальшому особистісному зростанні та самовдосконаленні.

Мотиваційний профіль навчально-професійної діяльності обумовлений не тільки індивідуально-психологічними і соціально-психологічними закономірностями студентів, а й особливостями етапу їх навчання у вузі.

Навчально-професійна діяльність закономірно виділяється як провідна в юнацькому віці, і має свій специфічний зміст (мотив і ієрархія цілей). Її мотивом виступає переживання суб'єктом своєї відповідності вимогам професійної ситуації, образу професіонала. Змістовне наповнення даного образу складають якості, якими визначається відповідність вимогам професії на рівні загальноприйнятих значень, з одного боку, і бачень, відносин, які проектується суб'єктом професійного становлення, з іншого.

Література

1. Бакшаева Н.А. Развитие познавательной и профессиональной мотивации студентов педагогического вуза в контекстном обучении: Автореф. канд. дис. М., 1997.
2. Петренко В.Ф. Основы психосемантики. — СПб.: Питер, 2005.
3. Соломин И.Л. Методика психосемантической экспресс-диагностики мотивации / Школьные технологии, №1, 2008.
4. Соломин И.Л. Психосемантическая диагностика скрытой мотивации. Методическое руководство. — СПб.: ИМАТОН, 2001.
5. Соломин И.Л. Современные методы психологической экспресс-диагностики и профессионального консультирования. — СПб.: Речь, 2006.
6. Эткинд А.М. Цветовой тест отношений и его применение в исследовании больных неврозами // Социально-психологические исследования в психоневрологии / Под ред. Е.Ф. Бажина. Л., 1980.

В статье рассматривается проблема становления профессиональной идентичности будущих учителей начальных классов в рамках развития мотивов учебно-профессиональной деятельности. В ходе констатирующего

експеримента убедительно показана необходимость целенаправленной работы по развитию мотивации учебно-профессиональной деятельности.

Ключевые слова: *будущие учителя начальных классов, учебно-профессиональная мотивация, профессиональная идентичность, структура мотивации, личностно-профессиональное-становление, базовые потребности, актуальные потребности.*

The problem of formation statti rozglyadaetsya profesiynoi identichnosti maybutnih vchiteliv pochatkovih klasiv within rozvitku motiviv navchalno-profesiynoi diyalnosti. In hodi konstatuyuchogo eksperimentu perekonlivo shown neobhidnist tsilespryamovanoi robot s rozvitku motivatsii navchalno-profesiynoi diyalnosti.

Key words: *future elementary school teacher, teaching and professional motivation, professional identity, structure, motivation, personal and professional formation, basic needs, urgent needs.*

УДК 159.923.2:378-057.87(45)

В.В. Фурман

ПСИХОДІАГНОСТИЧНА ОСНОВА ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТІСНОЇ РЕФЛЕКСІЇ СТУДЕНТІВ

У статті розглядаються проблеми дослідження особистісної рефлексії студентів технічного напрямку навчання в процесі професійної підготовки; представлені та обґрунтовані методи дослідження особистісної рефлексії.

Ключові слова: *особистісна рефлексія, програма емпіричного дослідження особистісної рефлексії, усвідомленість інтелектуального Я, емоційного Я, тілесного Я, соціального Я.*

Суспільна актуальність проблеми. В умовах сучасних соціальних змін студентам необхідно мати не тільки достатній запас професійних знань, умінь та навичок, але й змогти вибудувати стратегію власного життя, самостійно визначати внутрішній потенціал особистісного зростання. Коло можливостей студента дуже велике, а відсутність рефлексивності знімає з нього суб'єктну відповідальність за особистісне та професійне становлення. Тому однією з важливих умов сучасності є розкриття потенціалу майбутнього фахівця шляхом побудови рефлексивно-освітньої діяльності. Активно досліджуючи основи формування і розвитку індивідуального, колективного чи історичного суб'єкта, все частіше звертаються до категорії "особистісна рефлексія". Попри досить значний обсяг теоретичної та прикладної розробки даної проблеми, вона і досі викликає гострі дискусії. У літературі немає єдиної думки щодо психологічної природи досліджуваного феномену, недостатньо вивчені механізми особистісної рефлексії та їх прояви, дискусійним є і питання про усталену дефініцію поняття "особистісна рефлексія" і ту психічну реальність, яка цим терміном позначається. Значної уваги потребує теоретичне та експериментальне дослідження психологічних умов розвитку рефлексії на різних етапах онтогенезу. Отже, теоретико-методологічному осмисленню підлягає комплекс методів дослідження особистісної рефлексії як